

Prilog proučavanju hrvatsko-crnogorskih povijesnih odnosa” (str. 495 – 538) ispitao je veze HSS-a i Crnogorske stranke (federalista) dr. Sekule Drljevića od 1925. do 1941. godine. Zaključuje da se obje stranke bore protiv beogradskoga centralističkog režima, njegujući bratske odnose hrvatskoga i crnogorskoga naroda.

Posljednji u zborniku, opsežan rad na 57 stranica napisao je dr. Hrvoje Petrić s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod naslovom “O braći Radić i počecima Hrvatske pučke seljačke stranke” (str. 539 – 596). Rad je sam po sebi mala sinteza početnoga razdoblja HPSS-a jer je autor definirao u kojim je dijelovima Hrvatske započelo osnivanje lokalnih stranačkih organizacija, zašto baš ondje i tko su bili prvi osnivači. Ustanovio je da je prva terenska organizacija HPSS-a osnovana 29. siječnja 1905. u Novom Virju, a ne u Hrastovici kraj Petrinje 12. veljače 1905., kako je do danas bilo uvriježeno u hrvatskoj historiografiji. Mjesta osnivanja terenskih organizacija stranke potkrijepio je tablicom i zemljovidom na kojem dominiraju tri glavne jezgre s velikom gustoćom stranačkih organizacija: 1. Podravina s Bilogorom, 2. sjeverna Moslavina i 3. Posavina (s težištem na brodskom području). Osnivače HPSS-a 1904. i članove prvoga privremenoga Glavnog odbora HPSS-a početkom 1905. prikazao je kroz tablicu, navodeći zanimanje i mjesto djelovanja, te na zemljovidu predočio mjesto njihova djelovanja do ožujka 1905. godine. Važnost radu daje popis literature o braći Radić te osnivanju i djelovanju HPSS-a, životopisi dvadeset od ukupno 27 utemeljitelja HPSS-a te prilog s prvim programom HPSS-a iz 1904. godine.

Zbornik radova *110 godina Hrvatske seljačke stranke* druga je knjiga u slobodnoj Republici Hrvatskoj o HSS-u izdana nakon 1999. koja je dala pregled povijesti stranke do današnjih dana. Prvu, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, objavio je dr. Hrvoje Matković 1999., ali ona obrađuje razdoblje do 1991. godine. Kao što kaže Hrvoje Petrić u pogovoru: “Struktura objavljenih članaka pokriva šest područja: načela i strategija; vođe i istaknute osobe; HSS od osnivanja do 1918; regionalne osobitosti djelovanja u međuratnom periodu; djelatnost izvan Hrvatske (na primjeru Bosne i Hercegovine, Slovenije, Crne Gore i Vojvodine/Srbije), HSS nakon 1941. godine.” Ti članci iznose mnoga nova saznanja, ali i poznate podatke u drukčijem kontekstu. Važnost današnjega HSS-a u tome je što doprinosi razvoju demokracije u Republici Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini.

ĐURO ŠKVORC

Marko Medved, *Riječka Crkva u razdoblju fašizma. Nastanak biskupije i prvi talijanski upravitelji* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Riječka nadbiskupija; Državni arhiv u Pazinu, 2015), 751 str.

Knjiga *Riječka Crkva u razdoblju fašizma. Nastanak biskupije i prvi talijanski upravitelji* djelo je crkvenoga povjesničara Marka Medveda u kojoj autor piše o crkvenoj situaciji u Rijeci između dva svjetska rata. U središtu je autorova zanimanja osnivanje samostalne Riječke biskupije i novih župa nakon aneksije grada Italiji 1924. godine.

Povijesni okvir u kojem autor promatra te događaje vrijeme je fašističke vladavine u Italiji, što je uvelike utjecalo na formiranje nove crkvene pokrajine u Rijeci. Medved se ne zaustavlja samo na spomenutim temama nego progovara i o vjerskom životu u gradu općenito, ali i o odnosu talijanske crkvene hijerarhije prema Hrvatima i Slovencima na području nove Riječke biskupije, osobito pitanju narodnoga jezika u liturgiji. Iako su u središtu autorova interesa prije svega društveno-političke prilike u kojima nastaje nova biskupija i njezini prvi biskupi, on daje doprinos i temi odnosa crkvene hijerarhije prema Hrvatima i Slovencima, čime se ovo djelo svrstava u niz malobrojnih radova koji su se bavili tom delikatnom tematikom. U knjizi se analizira život Katoličke crkve u Rijeci u prvim godinama nakon Prvoga svjetskog rata, obilježenih političkom nestabilnošću i D'Annunzijevom okupacijom, odvajanje od jurisdikcije senjsko-modruškoga biskupa, jezična situacija u riječkoj Crkvi, djelovanje prvoga apostolskog upravitelja Celsa Costantiniija, prvoga riječkog biskupa Isidora Saina i njegova nasljednika Antonija Santina. Ukratko, knjiga se bavi crkvenom poviješću Rijeke u tadašnjim granicama grada, odnosno zapadne strane Rječine, između dva svjetska rata, u okolnostima talijanskoga fašizma te, među ostalim, upoznaje čitatelje s djelovanjem biskupa i crkvenih upravitelja, uglavnom Talijana, osobito s njihovim odnosom spram političkih i nacionalnih pitanja. Knjiga je proširena i dopunjena verzija doktorske radnje koju je autor obranio na Fakultetu crkvene povijesti i crkvenih kulturnih dobara Papinskoga sveučilišta Gregoriana u Rimu 2007. godine.

Nakon "Predgovora" (str. 5 – 6) slijedi autorova "Uvodna riječ" (str. 7 – 14), u kojoj ističe da je središnji događaj crkvene povijesti Rijeke između Prvoga i Drugoga svjetskog rata osnivanje samostalne biskupije. Potom iznosi činjenicu da se osnivanje dijeceze dogodilo tijekom razdoblja fašističkoga režima, koji će u mnogočemu uvjetovati djelovanje upravitelja ove mjesne Crkve i cjelokupan život katoličke zajednice u međuratnom razdoblju. Nadalje, autor kaže da ovo djelo u prvom redu obrađuje djelovanje biskupa i crkvenih upravitelja, osobito njihov odnos spram političkih i nacionalnih pitanja. Potom se osvrće na slabo poznavanje crkvene povijesti Rijeke između dvaju svjetskih ratova te naglašava da je ova tema slabo obrađena u hrvatskoj i slovenskoj historiografiji. Ukratko se bavi radom crkvenih osoba koje su obilježile to razdoblje, Costantiniija, Saina i Santina. Na kraju kaže da je rad ustrojen kronološki. Podijeljen je na četiri poglavlja, od kojih prvo obrađuje crkvenu situaciju u Rijeci na kraju Habsburške Monarhije 1918., pri čemu donosi opis položaja grada tijekom talijanske uprave. U drugom poglavlju analizira život Crkve u Rijeci tijekom D'Annunzijeve okupacije i odvajanje Rijeke ispod crkvene vlasti senjsko-modruškoga biskupa te djelovanje prvoga apostolskog nuncija Costantiniija. Treće je poglavlje posvećeno uspostavi Riječke biskupije i djelovanju prvoga biskupa, Isidora Saina. Posljednje, četvrto poglavlje posvećeno je petogodišnjem episkopatu Antonija Santina u vrijeme talijanskoga društvenog konsenzusa.

"Uvodno poglavlje" (str. 15 – 56) obrađuje crkvene prilike na riječkom prostoru od antičkih vremena do XIX. stoljeća. Autor započinje govorom o crkvenoj pripadnosti Rijeke kroz povijest, progovarajući o Tarsatici kao mogućem mjestu biskupije, zatim o Rijeci kao dijelu Pulske biskupije i naposljetku o Rijeci pod jurisdikcijom senjsko-modruških biskupa. Nova tema posvećena je crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije, sjedištu župe, zbornoga kaptola i arhiđakonata kroz povijest. Potom piše o augustinskom samostanu i crkvi sv. Jeronima. Slijedi tekst o važnoj ulozi redovništva

u vrijeme katoličke obnove, tako da su obrađeni isusovački kolegij, sjemenište i crkva sv. Vida, kapucini i crkva sv. Augustina te benediktinke. Kraće se bavi crkvenom poviješću Trsata, a mnogo opširnije piše o jeziku u riječkoj Crkvi, odnosno liturgijskom jeziku u Rijeci, slavetu ili ščavetu i jeziku propovijedanja u Rijeci. Ova posljednja tema bit će veoma važna za kasnija razdoblja riječke crkvene povijesti.

“Crkvene prilike u Rijeci na kraju Prvoga svjetskog rata” (str. 57 – 108) naslov je prvoga poglavlja. Ovdje Medved obrađuje crkvene prilike u Rijeci zahvaćajući u 19. stoljeće, a završava s 1918., odnosno nestankom Austro-Ugarske Monarhije. Započinje temom o Crkvi u Rijeci u XIX. stoljeću, na koju se nadovezuje tema o katoličkom pokretu u Rijeci i njegovu suprotstavljanju socijalizmu i liberalizmu početkom XX. stoljeća. Nakon toga piše o središnjim imenima crkvenoga života Rijeke 1918., među kojima ističe župnika Ivana Kukanića, svećenika Luigija Mariju Torcolettija, svećenika i člana Hrvatskoga katoličkog pokreta Augustina Juretića i nezaobilaznoga kapucina Bernardina Škrivanića. Zanimljiv je i dio u kojem piše o crkvenim objektima u Rijeci početkom XX. stoljeća, obrađujući one koji su bili u liturgijskoj upotrebi kao i one koji su tijekom vremena nestali. I ovdje se Medved vraća temi jezične situacije u riječkoj Crkvi prije talijanske uprave, koju će sustavno razlagati kroz cijelo svoje djelo. Potom piše o crkvenoj i vjerskoj situaciji na Sušaku, obrađujući u prvom redu najznačajnije crkvene osobe, Andriju Račkoga i Martina Bubnja, zatim govori o Sušaku bez župne crkve te obrađuje trsatsko svetište i franjevce nakon Prvoga svjetskog rata. Na kraju poglavlja bavi se redovničkim zajednicama u Rijeci 1918. godine. Od muških je obradio kapucine i tek pristigle salezijance, a od ženskih Družbu kćeri Presvetog Srca Isusova i Mariju Krucifiksu Kozulić, milosrdnice sv. Vinka Paulskoga, benediktinke i Kongregaciju Naše Gospe od Mađarske, koja je djelovala na Pehlinu. Autor je u ovom poglavlju dao opsežan i sustavan pregled crkvenih prilika u Rijeci do 1918., stvarajući time podlogu za daljnje razumijevanje razvoja društveno-političkih odnosa nakon 1918., koji će se bitno odraziti i na crkvenom polju.

Drugo poglavlje nosi naslov “Katolička Crkva i D’Annunzijeva okupacija Rijeke: apostolski administrator Celso Costantini (1920. – 1922.) priprema crkveno osamostaljenje” (str. 109 – 282). Započinje tekstem o općerckvenim prilikama nakon Prvoga svjetskog rata, odnosno pontifikatima Benedikta XV. (1914. – 1922.) i Pija XI. (1922. – 1939.), a završava rješavanjem *rimskoga pitanja* Lateranskim ugovorom 1929. godine. Piše i o hrvatskim katolicima krajem Prvoga svjetskog rata, osobito o njihovu odnosu prema stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Na to se nadovezuje i govor o odnosu Svete Stolice prema stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a osobito je istaknuto pitanje liturgijskoga jezika. U tom općem uvodnom dijelu poglavlja progovara o fašizmu u Italiji kao društveno-političkom okviru u kojem će se Rijeka naći 1924. godine. Slijedi tekst o Rijeci nakon raspada Austro-Ugarske, odnosno o Londonском ugovoru, Pariškoj mirovnoj konferenciji, Rapalskom ugovoru, pripojenju Rijeke Kraljevini Italiji i o promjenama u strukturi stanovništva grada Rijeke tijekom toga razdoblja. Medved obrađuje i jugoslavensko-talijanske odnose u međuratnom razdoblju, osvrćući se na progon hrvatskoga i slovenskoga jezika u fašističkoj Italiji. Nakon toga piše o napetostima između Crkve i svjetovne vlasti u Tršćansko-koparskoj biskupiji. Zatim se vraća na Rijeku analizirajući vrijeme apostolskoga vizitatora Valentina Live, koje je obilježeno D’Annunzijevom okupacijom grada. Novo poglavlje crkvenoga života u Rijeci započinje imenovanjem apostolskoga administratora Celsa Costanti-

nija i odvajanjem Rijeke od Senjsko-modruške biskupije. Autor piše o oprečnim reakcijama na imenovanje apostolskoga administratora, njegovu pastoralnom planu i ponovnom uspostavljanju župničke vlasti Ivana Kukanića, ali i o suprotstavljanju hrvatskih kanonika apostolskom administratoru. Progovara i o odnosu Costantiniya i Gabrielea D'Annunzija, osobito o njegovu Statutu Talijanskoga namjesništva Kvarnera, u kojem je Crkva vidjela uvođenje "poganskoga kulta". U vrijeme Costantiniya prihvaćen je Rapalski ugovor, koji su poduprli i Sveta Stolica i sam apostolski administrator. Na kraju autor piše o D'Annunzijevoj apologiji u Rijeci tijekom fašizma. D'Annunzijev odlazak izazvao je nova politička previranja u Rijeci, pa Medved otvara temu djelovanja Costantiniya u tom razdoblju, osobito njegov zahtjev riječkim katolicima da podupru aneksioniste, ali i poziv na priznavanje pobjede autonomaša Riccarda Zanelle. Nakon toga piše o pripremama koje je Costantini poduzeo za uspostavu novih župa i osnutak biskupije te nastavlja o imenovanju Costantiniya naslovnim biskupom i njegovu djelovanju u korist normalizacije crkvenoga života Rijeke. Ovdje osobito ističe njegovo zauzimanje za povratak hrvatskoga klera i pitanje župe Drenova. U fokusu autorova istraživanja bio je i odnos apostolskoga administratora prema redovničkim zajednicama, gdje piše o njegovu odnosu prema riječkim kapucinima i Kćerima Srca Isusova. Potom se vraća jezičnom pitanju, gdje prikazuje kako je Costantini nametnuo latinski jezik u župnoj crkvi, ali i naložio talijanske i hrvatske propovijedi. Osim što je bio apostolski administrator Rijeke, Costantini je u istom svojstvu upravljao Lošinjem, Cresom i Unijama, što autor također obrađuje u ovom poglavlju. Na kraju poglavlja piše o Costantiniju nakon njegova odlaska iz Rijeke.

Novo poglavlje posvećeno je vremenu Isidora Saina, stoga i nosi naslov "Isidoro Sain (1922. – 1932.): uspostava Riječke biskupije i njezin prvi biskup" (str. 283 – 484). Poglavlje započinje biografskim podacima o tom istarskom benediktincu i njegovoj potpunoj zanemarenosti u historiografiji. Zatim prelazi na njegovo imenovanje apostolskim administratorom Rijeke 1922., pa obrađuje osnivanje novih župa 1923. godine. Ovdje su u središtu autorova istraživanja dekret o disemembraciji Župe Uznesenja Marijina 16. srpnja 1923., zatim suprotstavljene reakcije oko osnivanja novih župa, financijski problemi u vezi s izgradnjom novih župnih crkava i naposljetku organizacija pastorala novih župa u gradu Rijeci. Na to se nadovezuje organizacija župa izvan Rijeke. Veliki je prostor posvećen ključnom trenutku za crkveni život Rijeke u međuratnom razdoblju, a to je uspostava višenacionalne Riječke biskupije. Autor najprije analizira povoljne političke uvjete koji su do toga doveli, u prvom redu aneksiju Rijeke Italiji 1924., koju su poduprli talijanski kler i sam Sain. Nakon toga piše o crkvenoj politici Benita Mussolinija, naglašavajući potporu državnoga podtajnika Paola Matteija Gentilija osnivanju biskupije, i Sainovu odnosu prema fašizmu. Naposljetku prelazi na osnivanje nove biskupije i pregovore koji su se vodili o tome. Piše o osnivanju biskupije bulom *Supremum pastorale munus* pape Pija XI. od 25. travnja 1925., provedbi bule i kašnjenju državnoga priznanja, višenacionalnom sastavu nove biskupije, o izravnoj podvrgnutosti biskupije Svetoj Stolici i uzdizanju crkve sv. Vida na čast katedrale. Slijedi dio o stvaranju biskupijskih struktura i njihovoj talijanizaciji. Ovdje Medved počinje od proglašenja Saina prvim riječkim biskupom, bavi se organizacijom riječkoga ordinarijata i osnivanjem maloga sjemeništa i stolnoga kaptola. Odnos Isidora Saina prema talijanizaciji pastorala i progonu klera nova je tema koja obrađuje fašistički progon hrvatskoga i slovenskoga klera, talijanizaciju novih župa, djelovanje Ivana Kuka-

nića i protjerivanje Bernardina Škrivanića i hrvatskih kapucina iz Rijeke. Obrađene su i neke važnije osobe crkvenoga života iz toga vremena, a sve završava pritiskom biskupa na hrvatske redovnice milosrdnice sv. Vinka Paulskoga. Slijede teme koje se bave odnosom biskupa Saina prema redovničkim zajednicama i njegovim pastoralnim djelovanjem, zatim reakcije riječkih katolika na potpisivanje Lateranskoga ugovora, a potom ponovno prelazi na jezično pitanje u Riječkoj biskupiji, odnosno jezičnu talijanizaciju župa Riječke biskupije. Poglavlje završava smrću biskupa Saina 1932. i razdobljem apostolskoga administratora Carla Mecchije od 1932. do 1933. godine.

Posljednje, četvrto poglavlje posvećeno je novom biskupu Antoniju Santinu i nosi naslov "Biskup Antonio Santin (1933. – 1938.): napetosti u višenacionalnoj dijecezi za vrijeme talijanskog društvenog konsenzusa" (str. 485 – 672). Autor započinje historiografskim podjelama koje su se razvile vezano uz lik i djelo biskupa Santina, obrađujući prve kritike Lava Čermelja, pisanje hrvatske i slovenske historiografije o njemu kao i razlike unutar talijanske historiografije. Slijedi tekst o Santinovu životu i imenovanju za riječkoga biskupa, zatim teme o proširenju biskupijskih granica i osnivanju novih župa, unapređenju upravljanja Riječkom biskupijom, odnosu biskupa Santina prema riječkom stolnom kaptolu. Na tragu poboljšanja crkvenoga života za biskupa Santina Medved obrađuje i njegov angažman oko nadogradnje sjemeništa, pribavljanja sjemenišnoga dobra u Lovranu, izgradnje sjemenišne kapele i završava govorom o upravi sjemeništa. Obrađujući pastoralno djelovanje Antonija Santina, progovara o problemu nedostatka župnih crkava u gradu Rijeci i njegovu odnosu prema ženskim redovničkim zajednicama. Santinov odnos prema društvenim problemima nova je tema koju autor široko zahvaća baveći se odnosom Katoličke crkve u Italiji prema fašističkoj vlasti i njezinoj propagandi, osobito prema ratu u Etiopiji i odnosu biskupa Santina prema tom ratu, što je promatrano kao prilika za "širenje kršćanstva". Tu je i pitanje odnosa Crkve prema komunizmu i poticaj na pastoral radništva, zatim biskupova solidarnost sa žrtvama progona u Meksiku, Španjolskoj i Njemačkoj, njegov odnos prema židovskom pitanju, a na kraju obrađuje slučaj rektora Katoličkoga sveučilišta, franjevca Agostina Gemellija. Medved se zatim vraća pastoralnom radu biskupa Santina pišući o njegovoj duhovnosti, poticaju za "Velike gradske misije", župne kateheze, pastoral duhovnih zvanja, katolički tisak, borbu protiv nemoralna, pastoralnu brigu o intelektualcima, borbu za svetkovanje nedjelje i kršćanskih blagdana, povratak organiziranju gradskih procesija, ali i onemogućivanje hodočašća Gospi Trsatskoj. Na kraju se vraća jezičnom pitanju u Riječkoj biskupiji u Santinovo vrijeme, koje je obilježeno talijanizacijom cjelokupnoga vjerskog života, što je u nekim krajevima izazvalo otpor koji je rezultirao prijelazom na protestantizam. Poglavlje završava imenovanjem Santina tršćansko-koparskim biskupom.

Autor ove knjige uspješno je prikazao i dao sustavan pregled života riječke Crkve između dva svjetska rata. Veliki broj korištenih arhivskih izvora i dostupne literature svakako je doprinio stvaranju sustavne slike o obrađenoj temi. Pišući o tom razdoblju riječke Crkve, Medved je prvi autor koji je zahvatio i znanstveno prezentirao sva važnija pitanja koja su obilježila povijest te Crkve u dobu o kojem su unutar historiografije uvijek postojala kontroverzna i delikatna stajališta. Mnoge od tih kontroverzija autor je uspio razriješiti i znanstveno predstaviti a da pritom nije podlegao subjektivnosti i nametnutim normama razmišljanja o tom razdoblju riječke crkvene povijesti, nego je koristeći veliki broj izvora na visokoj znanstvenoj razini obradio spomenutu temu. Ne-

osporno je da je Medved obrađujući riječku Crkvu u vremenu fašizma obradio temu koja je do sada u hrvatskoj, slovenskoj i talijanskoj historiografiji bila sporadična i opterećena bremenom prošlosti, stoga se njegov uspjeh nalazi u znanstvenom pristupu ovoj problematici, neopterećenom ideološkim stavovima ranijih razdoblja.

DANIEL PATAFTA

Hrvoje Čapo, *Kraljevina čuvara - Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. - 1941.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015), 411 str.

Knjiga *Kraljevina čuvara - Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. - 1941.)* je nastala većim dijelom na osnovi doktorskog rada „Državni represivni aparat na području Hrvatske od 1918. do 1941. godine“, koji je Hrvoje Čapo obranio 2012. godine na Hrvatskim studijima. U knjizi se obrađuje državni represivni aparat Kraljevine SHS/Jugoslavije te politička situacija i režim u Kraljevini SHS/Jugoslaviji na temelju izvorne arhivske građe iz Hrvatskog državnog arhiva, Arhiva Jugoslavije, Državnog arhiva u Osijeku, Slavonskom Brodu i Nacionalnog arhiva u Washington.

Uz uvod i zaključak knjiga sadrži četiri poglavlja koja su podijeljena u potpoglavljja. Na kraju knjige nalaze se pet priloga s popisom oružničkih postaja, a potom slijedi popis kratica, izvori i literatura, sažetak, bilješke o autoru, kazalo osobnih i zemljopisnih imena (327.-411.).

Prvo poglavlje „Ustrojstvo“ (47.-70.) donosi ustrojstvo državnog represivnog aparata Kraljevine SHS/Jugoslavije, točnije političko, sigurnosno, prometno i gospodarsko stanje u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Poglavlje sadrži tri potpoglavljja „Središnjica“, „Širenje spoznaja“ i „Rješenja diktature“. Državni represivni aparat mogao je nastati tek onda kada se oformilo Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP). MUP je oformljen 8. svibnja 1919., a njegova osnovna zadaća bila je čuvanje imovinske i osobne sigurnosti te javnog reda i mira. MUP je obavljao nadzor nad samoupravnim tijelima i ustanovama, odnosno nadzirao provođenje zakona općenito i na razini područnih vlasti. Autor u ovom poglavlju obrađuje podjelu MUP-a na Kabinet ministra i sljedeće odjele: „Upravni, Samoupravni, Odjel javne sigurnosti, Inspektorski, Odjel za državnu sigurnost, Odjel za Banat, Bačku i Baranju, Odjel za Bosnu i Hercegovinu, Odjel za Hrvatsku i Slavoniju, Odjel za Dalmaciju, Odjel za Sloveniju i Odjel za računovodstvo“. Svaki od ovih odjela autor je analizirao i opisao njegov rad. Ovi odjeli imali su još odsjeke koji su bili podijeljeni na pododsjeke kojima su rukovodili niži činovnici podređeni voditeljima odsjeka. U odsjeke Odjela dolazila su sva izvješća policijskih tijela, civilnih vlasti ili drugih ministarstava različito o temama na koje je odsjek odgovarao naredbom dajući daljnje upute o predmetno slučaju. Dobiveni podaci o osobama bili su čuvani u posebnoj pismohrani, iz čega je vidljivo da je država imala